УДК 7:378.1

И.Ф. Лобашёва

КАЗАНДАГЫ АКАДЕМИК СӘНГАТЬ ЮГАРЫ УКУ ЙОРТЫН ЯБУ ТУРЫНДА

Тарихи һәм бүгенге заман параллельләре нигезендә аналитик күзәтү

Обращаясь к современной ситуации с ликвидацией казанского филиала Московского государственного академического художественного института имени В.И. Сурикова, автор делает обзор процесса развития академического художественного образования в Казани, выявляет его фундаментальные исторические и современные взаимосвязи. Особо акцентируется историческое значение деятельности Академии художеств, а также инициативы ее казанских выпускников и местных властей как в прошлом, так и в настоящем. Фактически вместе с этой основной задачей в обзоре гораздо шире, на глубинном уровне рассматриваются современные проблемы художественного процесса в республике.

Ключевые слова: Академия художеств, МГАХИ имени В.И. Сурикова, филиал академического вуза, история академического художественного образования в Казани, учебный процесс, художественные выставки и форумы, проблемы художественного процесса в республике, проблема имиджа столичности.

Татарстанда һөнәри милли сәнгатькә нигез салучы Бакый Урманченың тууына 120 ел тулган көннәрдә, ирексездән, күңелдә шундый сорау туа: репрессия газапларын кичергән, шөһрәт һәм танылу яулаган, өлкә сәнгатенә күпме көч куйган шәхес җирле сәнгать даирәсендәге бүгенге хәлләр турында, сәнгать белеме бирүнең хәзерге торышы хакында нәрсә әйтер иде микән? Җавап ачык кебек: Республика һәм шәһәр сәнгатенә катнашы булган һәркемне Казанда югары академик сәнгать белеме бирү сферасындагы котылгысыз хәлләр борчый. Рәссамның иҗади бөтенлеге һәм масштаблары аның осталыгы белән генә түгел, ә сәнгать киңлегендәге эшчәнлегенең колачы, авторның иҗади башлангычының тирәнлеге белән билгеләнә. Бакый Урманченың Татарстан тасвирый сәнгатенең төп юнәлешләре хакындагы уй-фикерләре, өметниятләре үз иҗаты киңлекләре белән генә чикләнми. Гаять оста иҗатчы, милли философ сәнгать турында фикер йөрткәндә аеруча Татарстанның этник сәнгатен күздә тота, Казанда, гомумән Татарстанда сәнгать белеме бирүгә һәм аны тагын да үстерүгә зур өлеш кертә.

Бүгенге көндә Мәскәүдәге В.И. Суриков исемендәге Сәнгать институты (МГАХИ) Казан филиалының хәле рәсми рәвештә өметсез санала, шуңа күрә андагы хәзерге вазгыять аеруча катлаулы, бу уку йортының барлык аспектларын да бер мәкаләдә

генә ачыклап бетерү мөмкин түгел. Бу язмада Казандагы академик сәнгать белеме бирүнең үсеш процессы һәм аның тарихы белән бүгенге элемтәләрен анализлау бурычы куелды, гәрчә бу югары уку йортын ябу факты алга килеп басса да. Автор өчен «без нинди яхшы» дип, андагы ирешелгән уңай нәтиҗәләрне бәян итү төп бурыч түгел билгеле, шулай да Институтның рәсми рәвештә ябылуында гаепләләрне эзләү белән беррәттән, аның уңышлы якларына да тукталып үтәргә туры киләчәк. Мәгълүм булганча, бу фактны бер, ике яки өч кеше өстенә генә аударып калдыру дөрес түгел, чөнки мондый җитди эшне «җаваплы» берничә кеше генә булдыра алмас та иде, монда әлеге ситуациягә китереп җиткергән төрле хәлләрнең бергә туплануы да зур роль уйный.

Бүген Казанның, Республиканың, шулай ук бөтен илнең сәнгати тормышы язмышының барлык якларын да кабат-кабат ачыклау, Россиядә мәдәни һәм белем бирү процессында барлыкка килгән катлаулы шартларда аны саклап калу зарурлыгын ассызыклау мөһим. Бу мәсьәләне шулай күтәрергә кирәк ки, сәнгати даирәдәге дусларыбыз, бу өлкәне чит итүчеләр, гади кешеләр һәм сәнгатьтән ерак торучылар, гомумән, яшенә, статусына карамыйча, һәркем аңларлык булсын.

Казанда рәсем сәнгате буенча югары уку йорты елларын хәтергә төшергәндә, күңелдә, ирексездән, аның тарих белән янәшәлекләре яңара. Хәер, монда турыдан-туры аналогияләр булмаска да мөмкин, Әмма кисешү нокталары бар, һәм алар бик тиз табыла; шуңа күрә башта кайбер тарихи фактларга игътибар итик, күтәрелгән теманың мөһим моментларына басым ясап, аның чыганакларына тукталып үтик.

Казанда рәсем сәнгате буенча махсус белем бирүнең тарихы күптәнге һәм данлы. Күренекле шәхесләргә һәм якты вакыйгаларга бай бу уку йорты моннан 120 ел элек формалаша. Әлбәттә, монда мөһим урынны 1895 елда *Император сәнгать академиясен тәмамлаган җирле рәссамнар инициативасы белән* ачылган Казан сәнгать мәктәбе (КСМ) били. Шунысын да әйтергә кирәк, *бу башлангыч җирле хакимият тарафыннан киң яклау таба,* алар аның эшләп китүе һәм үсеше дәверендә даими ярдәм күрсәтәләр, бу хакта махсус чыганакларда әйтелә [Казанская художественная..., 2014, с. 6; Ключевская, 2009, с. 7–9]. Россиянең күренекле сәнгать осталары Н.И. Фешин, П.П. Беньков, Д.Д. Бурлюк, Б.И. Урманче, А.М. Родченко, П.А. Радимов шушы мәктәптә белем алалар, аннан озак еллар үзләре шунда укыталар. КСМ традицияләре Совет чорында Казан сәнгать училищесында лаеклы дәвам иттерелә, һәм алар әле дә уңышлы алып барыла.

Тагын шул фактка игътибар итик: Казан Россиянең Казан үрнәгендә сәнгать мәктәпләре оештырган шәһәрләрендәге иң яхшы академияләре сафында. Мәктәпнең өстенлеге тагын шунда – ул күчереп алу өчен үрнәк, урта звено академик сәнгать мәктәбенең эталоны. Аны тәмамлаучылар

академиядә укуларын дәвам итәләр. Академия, зур суммаларга төшереп, менә дигән уку бинасы төзетә, бай уку әсбаплары булдыра. Әлбәттә, ул төп игътибарны программ һәм методик тәэмин итүгә, укытучы кадрлар туплауга юнәлтә. Анда уку дәверендә үзләрен танытып өлгергән Н. Фешин, П. Беньков. К. Мюфке кебек осталарны эшкә җибәрә.

Болардан тыш, Казан 1894 елда передвижниклар тарафыннан үзгәртеп корылган академиянең игътибарын җәлеп итә, ул махсус академик мәктәп оештыруга башлап кушылган беренче шәһәрләр рәтенә кертелә, аерым өстенлекләргә ия була. Бу нәрсә белән бәйле була соң? Монда сер юк. Тикшеренүчеләрнең күбесе моның төп сәбәбен *Казанның Идел–Кама һәм Урал арты регионының үзәгендә урнашуы* белән аңлаталар. Мәктәпне оештыру буенча академик документларда аз санлы халыклар белән бәйле мәгълүматлар да теркәлгән [Журналы заседаний…, 1896, с. 47; Ключевская, 2009, с. 8]. Бу сәбәпләргә тирәнрәк тукталсаң, башка, тагын да кызыклырак үзара бәйләнешләр ачыклана.

Әлбәттә, үзгәртеп корылган «яңа» академия мөһим юнәлешләр буенча, илдәге бердәнбер сәнгать югары уку йорты буларак, үзенең элеккеге данын торгызу сәясәтен алып бара, ул аңа шул чорда Россиядә барлыкка килгән күпсанлы хосусый уку йортлары һәм рәсем студияләре арасында өстенлекле урында ныгып калу өчен дә кирәк була. Академиянең яңа җитәкчелегенең пропаганда өлкәсендәге үз эшчәнлеге стратегиясе ышанычлы һәм уңышлы башлангычларга (сәнгать мәктәпләре оештыру, сәнгать әсәрләрен җирле фондларга тапшыру, күргәзмәләр оештыру) нигезләнә һәм аларны тормышка ашыру өчен Россиянең мәдәният һәм фән буенча белем бирү традицияләре формалашкан эре үзәкләре сайлана. Монда эре университет үзәкләре булган шәһәрләр арасында Казан һич тә читтә кала алмый. Шунысы да мөһим: Казан университетында нәфис сәнгатьне укыту алып барыла, соңрак сәнгать тарихы кафедрасы һәм нәфис сәнгать музее оештырыла [Ключевская, 2008].

Казан Император университеты бу крайда бердәнбер югары уку йорты булмый. 1842 елда Казанда Император духовный академия (югары православие белеме бирү уку йорты) үз эшен торгыза; 1874 елда Казан ветеринария институты ачыла; 1906 елда Казанда хатын-кызлар өчен югары курслар (университет статусына ия дәүләттән тыш югары уку йорты) торгызыла.

Урта һөнәри белем бирү дә төрле юнәлешләрдә алып барыла: Россиядә химия буенча бердәнбер урта белем бирү уку йорты – сәнгать техник училищесы, Р.А. Гуммертның музыка мәктәбе, юнкерлар пехота училищесы, коммерция училищесы, укытучылар институты һәм шулар янәшәсендә сәнгать мәктәбе дә. Йөзьеллык ахырына Казанда ир балалар өчен – 4, кыз балалар өчен 3 гимназия; реальное училище, һөнәрчелек училищесы,

шулай ук Родионованың затлы нәселдән булган кызлар институты эшли [Образование…, 2008].

Болардан тыш, Казанда мөселманнар өчен дини белем бирүнең тарихи калыплашкан системасы була: башлангыч һәм урта белем бирү мәдрәсәләре һәм югары мөселман мәктәбе эшли. Шулай ук бишенче җәмигъ мәчете имамы Галимҗан Баруди һәм аның әтисе сәүдәгәр Мөхәммәтҗан Галиев тарафыннан 1882 елда оештырылган атаклы «Мөхәммәдия» (ул Г. Барудиның әтисе хөрмәтенә шулай атала) мәдрәсәсендә, дини белемнәр белән беррәттән, дөньяви фәннәр дә укытыла. *Ягъни XIX гасыр ахыры – XX гасыр башларында Казанда, милләтенә, тоткан диненә, сословиесенә карамастан, хатын-кызлар өчен дә, ир-атлар өчен дә төрле юнәлештәге белем алу мөмкинлеге була.*

Шулай итеп, Казанда, гомуммәдәни күзлектән караганда, белем күтәрү өчен гаять уңайлы тирәлек барлыкка килә: профессор-укытучыларның киң катлавы һәм шәкертләр составы шәһәрдә демократик алгарыш атмосферасы тудыралар, киң җәмәгатьчелекнең укымышлылык дәрәҗәсенә, аларның мәдәни һәм фәнни кызыксынучанлыгына йогынты ясыйлар. Моннан тыш, шәһәрнең үзенең театры була, анда театр, музыка сөючеләр өчен түгәрәкләр оештырыла. әдәби салоннар эшли, шул ук 1895 елда Казанда нәфис сәнгать сөючеләр җәмгыяте берләшә, нәшриятчелек эше гөрләп бара. Даими рәвештә җирле рәссамнарның һәм бөтен илгә танылган «Иптәшлек» («Товарищество») җәмгыятенең күчмә күргәзмәләре һәм сәнгать академиясенең үзенең күргәзмәләре оештырыла. Бу яклар хәйриячеләргә һәм һәркемгә мәгълүм А.Ф. Лихачев, аның бертуганы И.Ф. Лихачев кебек коллекционерларга бай була. И.Ф. Лихачев, мәсәлән, бертуганы вафат булганнан соң, аның коллекциясен 1895 елда музей оештыру өчен шәһәргә бүләк итә.

Болар барысы да *үзгәртеп корылган академия рухына тәңгәл килгән демократик шартларда* эшләүче сәнгать мәктәбенә ышанычлы таяныч була һәм аның үсешенә уңай йогынты ясый, һәм моны академия үзе дә игътибар үзәгендә тота. Шуңа да сәнгать мәктәбе ачылу җәмгыятьтә зур резонанс тудыра, ул тарихи масштабтагы вакыйгага әйләнә. Мәктәп, шәһәрдә генә түгел, бөтен төбәкнең сәнгать үзәгенә әверелә, анда һөнәри эзерлекле рәссамнар әзерләнә, зур күләмле кургәзмәләр оештырыла башлый, һәм мәктәпнең эшчәнлеге, рекламаларсыз да, вакыт таләп иткәнчә, уңышлы үсеш ала.

Кискен тарихи үзгәрешләр, хәтәр инкыйлаплар, гражданнар сугышы, алардан соң Бөек Ватан сугышы кичергән елларда да мәктәп үзенең эшчәнлеген туктатмады һәм әле бүген дә дәвам иттерә. Бу – Казан сәнгать тормышының чыганагы, чишмә башы нинди зур куәткә ия булуын дәлилли. Мәктәпнең фәкать исемнәре генә үзгәрде. Менә ярты гасырдан артык инде ул «Сәнгать училищесы» дип атала. Ә 2006 елдан башлап, ул

күренекле якташыбыз, мәктәптә укытканда яшь рәссамнар формалаштыруга зур йогынты ясаган «Н.И. Фешин исемендәге» дип йөртелә. Шуңа күрә аны рәссамнар даирәсендә «Фешин» мәктәбе дип кенә атыйлар.

Әлеге мәктәпнең тарихи якларына болай киң тукталу юктан гына түгел: күп кенә тарихи мизгелләр, вакыйгалар спиральсыман үрелеп бара, алар хәзер дә кабатланырга мөмкин.

Мәктәпнең тарихы хәзер ни рәвешле дәвам итә соң? Казанышлары, уңай яклары һәм югалтулары нидән гыйбарәт, Казанда югары дәрәҗәдәге сәнгать белеме бирүнең үсеше заман таләпләренә туры киләме?

Казан сәнгать мәктәбен сәнгать югары уку йортына үзгәртеп коруның билгеле бер тәҗрибәсе бар инде. Үз тарихының кыска бер дәверендә (фәкать берничә ел) мәктәп югары уку йорты статусында булып, Югары сәнгать-техник остаханәләре исемендә йөрде, 1920 елларның беренче яртысында – Казан сәнгать-техник институты, аннан соң Казан архитектура-сәнгать остаханәләре (АРХУМАС), статусы белән тагын урта белем бирүче сәнгать мәктәбенә әйләнде. Берничә ел аның ректоры архитектор, талантлы педагог, Казанда сәнгать белеме бирүдә фидакарьлеге белән танылган Ф.П. Гаврилов булды. Сәнгатьтә барлыкка килгән төрле агымнарның үз иҗади позицияләрен яклап иҗади көрәш алып барган ул чорда, мәктәп аларның һәркайсын үзенә сыйдыра. Кызганычка каршы, Гавриловның дөньядан вакытсыз китүе, финанс ягыннан килеп туган катлаулылыклар, югары органнар тарафыннан якланмау һәм башка сәбәпләр белән мәктәпкә яңадан махсус урта уку йорты статусы әйләнеп кайта, берара ул хәтта техникум дип тә атала. Шулар белән беррәттән, мәктәп үзенең бинасыннан башка урынга күчерелә.

Казан сәнгать мәктәбе (директоры – О.А. Гыйльметдинова) бүген дә шул статуста эшен уңышлы дәвам итә, һәм махсус сәнгать уку йортлары арасында әйдәүче урынны били, Идел буе методик зонасы сәнгать училищелары өчен үзәк база ролен үти. Шуңа игътибар итик, уку йортына «техникум» билгеләмәсе училище администрациясе тырышлыгы белән яңадан әйләнеп кайтты, ул аның төп исеме янәшәсендә куштырнаклар эчендә бирелә.

Казанда сәнгать институтын торгызу ихтияҗы турында идеяләрнең, фикерләрнең тынганы юк, ул «мәктәп – училище – югары уку йорты» чылбырының югары буыны буларак таләп ителә. Бу хакта сүз 2000 елларга аяк баскач тагын да тирәнәйде. Чөнки социаль, икътисади һәм сәяси күренешләр белән катлауланган бүгенге тормышны мәгълүмати агым, күпсанлы техник яңалыклар, компьютер техникасы, интернет системасы яулап алды. Ә ул һәркемнән заман бергә атлауны, «формада булуны» таләп итә. *Югары белем зарурлыгы* бәхәссез, һәм бүгенге яшь рәссам шушы гомуми ритмга кушылырга омтыла, ә аның осталык дәрәҗәсен фәкать югары мәктәп кенә бирә ала.

2005 елда училище үз бинасына әйләнеп кайткач (аны кире үзенә бирү нигездә 2000 еллар башында ук башкарыла), Казанда сәнгать югары уку йорты булдыру мәсьәләсе тагын да көчлерәк яңгыраш ала. Ниһаять, Казан рәссамнары, училище җитәкчелеге һәм укытучылар составы күтәргән идея иң югары дәрәҗәдә – Россия масштабында танылган сәясәтче, ТРның ул чактагы президенты М.Ш. Шәймиев тарафыннан яклау таба, аннан соң аны ТР Мәдәният министрлыгы хуплый, һәм шуннан башлап аның тормышка ашуына өмет уяна.

Инициаторларның күбесе В.И. Суриков исемендәге сәнгать институтын тәмамлаучылар булганлыктан, Казан учредительләренең төп игътибары шушы югары уку йортына һәм Россия Сәнгать академиясенә (Петербургтагы И.Е. Репин исемендәге рәсем сәнгате, сынлы сәнгать һәм архитектура институты белән беррәттән безнең институт та шул системага керә) юнәлә. Бу мәсьәлә хакында Сәнгать академиясе президенты З.К. Церетели белән сөйләшкәннән соң, югары уку йортын ачуга әзерлек башлана. Шулай итеп, *тарих кабатлана: җирле рәссамнар инициативасы яклау таба һәм Сәнгать академиясенең турыдан-туры катнашы белән җирле хакимиятнең хуплавына ирешелә* (моннан йөз ел электәгечә).

Институтны рәсми ачу 2008 елның мартында уздырыла (директоры итеп ТРның атказанган сәнгать эшлеклесе, Мәскәүдә В.И. Суриков исемендәге Сәнгать институтын тәмамлаган М.А. Ваһапов билгеләнә). 2008 ел ахырында Институтка кабул итү имтиханнары уздырыла, 2009 елдан уку-укыту процессы башлана. Беренче булып скульптура факультеты эшли башлый, аннан соң сынлы сәнгать һәм графика факультетлары ачыла.

Казанда В.И. Суриков исемендәге Мәскәү академия сәнгать институтының бердәнбер филиалы булган сәнгать югары уку йорты ачылу, Татарстан Республикасы өчен генә түгел, шушы регионга якын тирәлек өчен дә мәдәни тормышта инде күптән көтелгән мөһим вакыйга буларак кабул ителә. Чөнки Казан якынтирә республикалар һәм регионнарның иҗади көчләрен туплау өчен җайлы булган, Европа белән Азия культурасы кисешкән, шул ук вакытта ил башкаласына якын торган җирдә урнашкан шәһәр. Шуңа күрә дә Татарстан башкаласына *Россиянең үзәгеннән ерак урнашкан, Мәскәү белән Петербург арасындагы төрле милләт халыклары мәдәни үсешенең арадашчысы, аны таратучы миссиясе йөкләнә.* Институтка кабул ителгән беренче төркемнәр үк моны раслый. Булачак рәссамнар Казан институтына Петрозаводск, Самара, Пенза, Ульяновск, Саратов, Краснодардан, шулай ук Идел буеның милли республикалары – Башкортстан, Удмуртия, Мари Эл, Чувашиядән килеп белем алалар.

Шунысы да мөһим, талантлы балаларның һәркайсының да финанс ягыннан Мәскәүгә китеп уку мөмкинлеге булмый,

ә Казанда ул арзангарак төшә. Сәләтле, әмма матди яктан мөмкинлеге булмаган яшь рәссамнарга биредә тулысынча ачылу өчен шартлар җитәрлек: Казан куәтле мәдәни мохиткә, күргәзмә эшчәнлеге төрлелегенә, көчле укытучылар составына, бай методик базага һәм, ниһаять, менә дигән махсус бинага ия.

Казанда сәнгать институты ачуның тагын бер мөһим ягы – ул да булса, соңгы дистә еллар дәвамында училищены тәмамлаучыларның күбесе башкаладан киткән иде һәм аларның бик азы генә кире кайта. Шуның нәҗитәсендә илнең мәдәни тормыш белән кайнап торган әйдәүче үзәге – Казанда сизелерлек сәнгати бушлык хасил булды, 1980–1990 еллар рәссамнары буыны белән хәзер аны тулыландыру авыр бара, һәм бу күренеш болай да катлаулы булган җирле сәнгати цехларның бөтенләй таралуына китерергә мөмкин. Соңгы елларда җәмгыятьне демократияләштерү шартларында рәссамнарның барлыкка килгән берничә берлекләре арасында бер-берсеннән ризасызлыклар китереп чыгаруга сәбәп булган, бездә болай да рәссамнар кирәгеннән артык күп, дип сөйләнүләр бөтенләй урынсыз. *Чөнки Казан сәнгать берләшмәсендә XX гасыр башындагыча сәнгатьтә принципиаль карашлар туу статус, сәнгати иерархия буенча берничә берлек рәвешендәге номенклатур бүлгәләнүне, Казан сәнгатенең тирән кризис кичерүен аңлата.* Моны күптән танырга вакыт, чөнки алар арасында бердәмлек юк, ә идеягә нигезләнмәгән бердәмлек исә хәзер нинди дә булса бер идеягә мәҗбүри буйсынуны күздә тотмый, ә иҗади, билгеле бер төркемгә хас, уртак конструктив һәм иҗади башлангыч булмау иҗади берләшмәләр оешуга этәрә. Хәер, мондый хәлләр хәзер яңалык түгел, илнең күп регионнары сәнгате өчен бу күренеш таркаулык дәвере белән аңлатыла. Шушындый шартларда сәнгать югары уку йорты барлыкка килү берләшмәләр өчен дә, формалашып килүче осталар һәм яшь буын өчен дә дәртләндереп җибәрә торган чыганак булыр иде, иҗади көчләрне берләштерергә, регионда рәссам статусын күтәрергә ярдәм итәр иде.

Сәнгати Казан мондый хәлләрне еш кичерә. Тарихка әйләнеп карасак, шул ук 1930–1940 еллардагы репрессияләр, сугыш һәм башка сәбәпләр белән бәйле рәвештә Казаннан күп кенә сәләтле рәссамнар китә, шәһәрдә әйтеп үтелгәннәргә охшаш вазгыять туа, җитди үзәк басмаларда алар киң яктыртыла. «Творчество» журналында сәнгать белгече Н.Г. Машковцевның «Художественная жизнь Казани» дигән мәкаләсе басыла. Анда автор болай ди: «Еще совсем недавно столица Татреспублики имела репутацию города, отличающегося развитой художественной культурой. В Казани постоянно устраивались выставки с участием художников Москвы и Ленинграда. Казанское художественное «сегодня» представляется бесконечно менее отрадным, чем «вчера»». Автор рәссамнар гына калуы, скульпторларның нигездә булмавы, кайчандыр

Казанда гөрләп үскән графиканың юкка чыгуы турында да басым ясап белдерә. Шулай ук ул үз мәкаләсендә графикларның станок рәсеме һәм эстамп өлкәләрендә эшләүләре хупланмавын һәм, әлбәттә инде, Казанда сәнгать белеме бирүнең элеккеге данын торгызу зарурлыгын да күтәрә [Машковцев, 1940, с. 14]. Болар хакында югары дәрәҗәдәге төрле утырышларда, аерым алганда, 1940 елда СССР Рәссамнары берлегенең Оештыру комитеты III пленумында сүз күтәрелә.

Казанда сәнгать югары уку йорты булдыру буенча Россия Сәнгать академиясенең хакыйкый әгъзасы, 1951 елдан башлап 25 ел дәвамында ТР Рәссамнар берлеге рәисе, «Зур Идел» («Большая Волга») зона күргәзмәләр комитеты рәисе вазифаларын башкарган Х.А. Якупов та бик актив эш алып бара. Совет иленең сугыштан соңгы чорында татар тасвирый сәнгать өлкәсендә мөһим фигура буларак, ул Казанда Россия Сәнгать академиясенең иҗади остаханәсен оештыра, Татарстан сәнгать системасының җитешмәгән буыны саналган Казан сәнгать институтын оештыруның мөһимлеген даими искәртеп тора.

2000 елларда Казанда сәнгать югары уку йорты төзү турында сүз барганда, аның академик белем бирергә тиешлегенә төп басым ясала. Чөнки югары сәнгать белеме бирү төрле юнәлештәге уку йортларында (Мәдәният институты, КФУ, КДАТУ, КФТТУ һ.б.) алып барылган Казанда рәсем сәнгате, сынлы сәнгать буенча югары белем алу мөмкинлеге әлегә кадәр булмады. Төп академик белем бирү элек-электән уку һәм фәнни процессның фундаментын тәшкил итә, бу очракта сүз иҗади сәнгать процессы турында бара. Ә аннан тиз генә табыш алу мөмкин түгел (гәрчә чиновниклар һәрчак шуны кабатласалар да), моңа Мәктәпкә дәүләткүләм әһәмияткә ия озак вакытлы кертемнәр белән, аның дөньякүләм бәясен күтәреп, югары дәрәҗәдәге профессионализмга нигез салып кына ирешергә мөмкин.

Нәфис сәнгать сферасы өчен бу бигрәк тә мөһим. Бүгенге көндә дөньяда мондый югары мәктәпләр бик аз калды. Россия алар арасында академик сәнгать белеме бирүнең бөтенлеген, осталык үзләштерүнең традицион, классик системасын саклап калган ил, ә Европадагы сәнгать мәктәпләренең күпчелегендә моңа охшаш система юкка чыккан. Россия Сәнгать академиясе быел 260 еллыгын билгеләп үтә, төрле тарихи бәрелешләргә карамастан, үз мәктәбен саклап калу һәм киңәйтү өчен бу бик зур срок.

Татарстан Республикасының элеккеге президенты М. Шәймиев үзенең алдан күрүчәнлеге белән регионда мәдәни үсеш перспективасын дөрес күзаллады. Академик фәннәр өчен һәрьяклы терәк саналган университет, музыкаль сәнгатьнең югары академик мәктәбе исәпләнгән консерватория янәшәсендә Казанда сәнгать белеме бирүнең югары академик мәктәбе эшли башлады. Төрле белем бирү филиалларына каршы кампанияләр колач җәйгән бүгенге заманда бу уку йорты

илдәге бердәнбер югары академик сәнгать мәктәбе филиалы булып калды. Мәскәү дәүләт академик сәнгать институтының Казан филиалы шундый шарт белән ачыла: алга таба ныклап эшли башлагач, куәтле потенциалга ия бу уку йорты, 2013 елдан соң Идел буе белән Уралның мөстәкыйль академик югары белем бирү уку йортына әйләнергә, башкаланың Сәнгать академияләре системасындагы югары уку йортлары янәшәсендә үз урынын биләргә тиеш була. Монда тагын шундый чагыштыру урынлы булыр: үз вакытында Император сәнгать академиясе дә илдәге башка сәнгать мәктәпләренә эталон сыйфатында Казан сәнгать мәктәбен ачу позициясен яклады. Башкала дәрәҗәсен раслаучы факт түгелмени бу.

Соңгы елларда Татарстан башкаласы да шәһәргә килгән кунакларны, туристларны сокландырырлык борынгы архитектур күренешләре, заманча төзелгән шәһәр мохите, скульптуралар, фонтаннар, кызыклы сәнгати һәм техник чишелешләр ярдәмендә җанландырырлган парк һәм скверлары белән заманча югарылыкка омтыла. Ә бит шәһәрнең ирешелгән матурлыкларын, Татарстанның башка хәзинәләрен (Болгар, Зөя, Алабуга һ.б.ны) үз хәлендә саклау, аны тагын да үстерү өчен читтән китерелгән осталар гына җитми, монда сәнгати югарылыкта фикер йөртергә сәләтле, туган ягыбызның бай тарихын, этник үзенчәлекләрен, аның гаҗәеп толерантлыгын, кабатланмас матурлыкка ия су һәм тау ландшафтларын кадерли, бәяли белгән үзебезнең белгечләребез кирәк. Төрле профильдә иҗат итүче югары класслы архитекторлар, рәсем осталары, скульпторлар, монументальчылар, пыяла һәм металл белән эшләүче белгечләр кирәк. Шәһәрне үзенең туган иле итеп тоя торган, аның ритмын һәм сулышын, характерын һәм рухын сиземләп, аларны үзенеке санап, шунда күп еллар яшәгән, үзенең шушы барлык хисләрен иҗатында кыю һәм тулы итеп гәүдәләндерергә сәләтле рәссамнар кирәк. Б. Урманче, П. Радимов, Х. Якупов һәм И. Зарипов, менә дигән монументалист В. Федоров һәм башка бик күпләр әнә шундыйлар иде, боларга өстәп әйтерлек үз шәһәренә гашыйк рәссамнар, скульпторлар, архитекторларыбыз күп безнең. Әмма әйтеп киткән осталарның берсе дә югары белемне Казанда алмый, Казан рәссамнары өчен бу һәрвакыт катлаулы була. Һәм менә, ниһаять, үзебезнең югары академик мәктәп!

Кайбер чигерешләр ясап, уйлап куясың: мондый башкалача аспектка түбәндәгеләрне өстәү урынлы булыр сыман. Шуны аңларга кирәк, бүген бик кермле һәм модный саналган спорт объектларына һәм спорт чараларына гына таяну, алар бик популяр булсалар да, шактый хәвефле юл. Вакытлар узу белән югары белемлелек, культуралылык, студентлар күплеге белән аерылып торган, үзенең тарихы, милли чагылышы белән гаять күп төрлелеккә ия бүгенге заман шәһәренең имиджы төссезләнергә һәм тар мәгънәдәге спорт үзәгенә,

спорт форумнары өчен төзелгән ниндидер олимпия авылына әйләнеп калуы да мөмкин. Элеккедән сакланып килгән традицияләргә бай Казанның җәлеп итү сыйфаты юкка чыгачак, ә бу күренеш үз тарихына, бай мәдәнияткә ия шәһәрнең башкала статусын һичшиксез түбәнәйтәчәк. Кайсы да булса бер юнәлешнең өстенлегенә омтылып, калганнарының җимерелүенә китергән очраклар тарихта аз түгел. Сәламәт кешегә шөгыльләнү өчен зур суммалар түгеп гаҗәеп зур стадионнар һәм комплекслар төзү әйбәт анысы, әмма бу гына аз. Антик чорларда зирәк греклар тәннең сәламәт, көчле булуы өчен спорт чараларына зур әһәмият бирү белән бергә, сәнгатьчә гәүдәләнеш, тән матурлыгының эстетик образлылыгына ирешү хакында да онытмаганнар, шуңа күрә сәнгать сыйфат ягыннан җитди алгарыш кичергән, нәтиҗәдә Греция Европа мәдәниятенең (Россиянең дә) бишегенә әверелгән. Мәдәни кыйммәтләрне булдыру, булганнарын саклау һәм үстерү – бу безнең рухи азыгыбыз, мәңгелекнең нигезе, халыкның бердәйлеге; аннан башка алга таба юл юк, үзен уникаль санаган, үзенең тарихы һәм заманча казанышлары булган милләтнең тулы чагылышы юк. Гамәлдәге, бар мәдәниятне югалту һич гафу ителми, чөнки аны бернәрсә дә – түбән дәрәҗәдә эшләнгән сувенир эшләнмәләр дә, чәкчәк яки матрёшка кебек символлаштырылган әйберләр дә алыштыра алмый. Бер үк тырмага кабат-кабат басуны туктырга һәм булганны гасырлар, дистә еллар дәвамында ирешелгәннәрне кадерен белеп сакларга вакыт түгелме?

Казан сәнгате җәмәгатьчелегенең күптән көтелгән җимеше барлыкка килү, ныгу процессы ничек бара соң? Ул әкренлек белән, динамик рәвештә ышанычлы үсеш темпы ала, һәм бу хәрәкәт көчәя бара. Барлык педагогларның беренче чираттагы бурычы уку процессын җайга салу була, ягъни академик программаны үзләштерү, рәсем, композиция һәм башка махсус фәннәрне укыту методикасы булдыру; төрле юнәлешләр буенча (станок рәсеме, басма графика, монументаль сәнгать, скульптура) уку-укыту базасын булдыру. Укытучылар коллективы үзе дә, рәссамнар арасындагы үзара мөнәсәбәтләрнең катлаулылыгына карамастан, берничә ел эчендә фикердәш коллектив булып формалаша, аның үзеген Петербург һәм Мәскәү сәнгать мәктәпләрен тәмамлаучылар тәшкил итә [Лобашёва, 2014. С. 64–70].

Институтка абитуриентлар җәлеп итү максатыннан, Казан сәнгать училищесы белән бергәләп Бөтенроссия масштабындагы фәнни-гамәли конференцияләр һәм илдәге барлык сәнгать училищеларының күргәзмәләре оештырыла. 2009 елда – Институт эшчәнлегенең башында ук, мәсәлән, конференцияләрнең берсенә туры китереп, Россиядәге рәсем сәнгате училищелары (15) һәм академик сәнгать училищесы шәкертләренең иҗади эшләреннән күргәзмә оештырыла [Лобашева, 2009, с. 67–73]. Аларның географиясе, Россия үзеген-

дәге Тверь һәм Орел шәһәрләреннән башлап, көньяктарак урнашкан Волгоград һәм Самара, шулай ук илнең төньяк-көнчыгыш регионындагы Чиләбе, Оренбург, Екатеринбург шәһәрләрен колачлый. Анда күршеләребез Чебоксар, Түбән Новгород, Ижевск, Йошкар-Оладан да катнашалар. Мәскәүдән, куратор буларак танылган педагоглар, В.И. Суриков исемендәге Дәүләт академия сәнгать институты профессорлары килә. Шуны ассызыклап әйтергә кирәк, күп кенә училищелар (мәсәлән: Екатеринбургтагы, Вятка, Волгоград, Орел, Пенза, Самарадагы) ул вакытта озак еллар тупланган нәтиҗәләрен Казанда беренче тапкыр тәкъдим ителәә.

Киң колачлы бу очрашуда сәнгать белеме бирү процессындагы уртак проблемаларны бергәләп хәл итәргә сусаган белгечләр Казан сәнгать институты барлыкка килүне дә рухланып кабул итәләр. Күптән көтелгәнчә, якын-тирә регионнарның бу башлангычны хуплаулары Идел–Кама регионы сәнгать тормышында Казанның, эре сәнгать үзәге буларак, потенциалын һәм зур әһәмияткә ия булуын раслый.

Башта В.И. Суриков исемендәге Мәскәү дәүләт академик сәнгать институты, үз студентларының Казан филиалына укыту өчен методик материал рәвешендә биргән эшләреннән, шушы филиалда күргәзмәләр оештыра. Андый материаллар Казанга берничә мәртәбә җибәрелә, һәм филиалда алардан шактый югары дәрәҗәдәге методфонд туплана. Бу югары уку йортының китапханәсе дә даими тулыланып тора. Сәнгать академиясенең Казан сәнгать мәктәбенә кураторлык итүенең нәтиҗәсе булып, мәктәп коллекциясендә академик дәрәҗәдәге сәнгать әсәрләре, И.Е. Репин, И.И. Шишкин, К.Е. Маковский һәм шул заманның башка күренекле рәссамнары картиналары, скульптур һәм гравюр эшләнмәләр коллекциясе туплана, алар XIX–XX гасырлар чигендә мәктәпнең тулы бер музеен тәшкил итәләр [Дары Императорской…, 2003].

Әкренләп студентларга белем бирү дәрәҗәсе күтәрелә, эшнең сыйфаты яхшыра. Бу югары уку йорты ачылып, бер ел узуга мәктәпнең үзендә аның укытучылары һәм студентлары эшләреннән күргәзмәләр оештырыла башлый. Ниһаять, анда укучылар да, үзләренең педагогларына ияреп, Бөтенроссия һәм региональ дәрәҗәдәге зур күргәзмәләрдә, «Зур Идел» («Большая Волга») кебек махсус проектларда, яки Бөек Ватан сугышына багышланган юбилей күргәзмәләрендә, я булмаса, Мәскәү, Ульяновск, Саранск, Волгоград һәм башка шәһәрләрдә оештырылган яшь рәссамнар күргәзмәләрендә үз әсәрләре белән катнаша башлыйлар. Шундый зур күргәзмәләрнең берсе Россия башкаласындагы югары уку йорты белән берлектә Казанда (2014 елда) уздырыла. Институтның биш ел дәвамындагы тынгысыз эшчәнлегенең нәтиҗәсен күрсәткән бу күргәзмәдә безнең студентларыбыз да, үзләренең Мәскәү сабакташларыннан калышмыйча, лаеклы иҗади әсәрләрен тәкъдим иттеләр.

Скульптура бүлеге уңышлы үсеп китә. 2014 елда филиалның беренче чыгарылышы була. Скульптура бүлегенең диплом комиссиясе составындагы илнең танылган скульпторлары – Суриков һәм Репин институтлары укытучылары – яшь иҗатчыларның әзерлек дәрәҗәләрен югары бәяләделәр [Лобашева, 2017, с. 146–152]. ТюркСОЙ форумнарында, скульптура буенча даими уздырыла торган (шул исәптән Казанда да) симпозиумнарда, төрле конкурсларда катнашу Казанда скульптура сәнгатенең, озакка сузылган кризистан соң торгызыла башлавын дәлилли, һәм безнең А.М. Миңнуллина җитәкчелегендәге скульптор егетләребез үзләрен тиешле югарылыкта күрсәтәләр. Әйтелгән чараларда катнашу нәтиҗәсендә безнең яшь иҗатчыларыбыз, катлаулы тематик скульптур композицияләр эшләп, Казан Кремле һәм шәһәребез парклары, Республиканың район үзәкләрендәге мәйданнар һәм скверлар, һәм хәтта Мәскәү бизәлешенә үз өлешләрен өстәделәр. Алда факультетның ике чыгарылышы, алар яңа проектлар әзерли.

Филиалның һәр чыгарылышында диплом яклау (барысы 4 чыгарылыш) Мәскәүдә зур вакыйга төсен ала. Диплом эшләренең күбесе иң яхшы билгесе белән бәяләнә, Мәскәүдәге коллегаларыбыз ул эшләрнең югары дәрәҗәдә үтәлүен, күп яктан хәтта башкала институтында белем алучыларныкыннан да яхшырак эшләнүен билгеләп үтәләр.

Кемнәрдер тарафыннан һәм матбугат битләрендә филиалның имиджы һәм әһәмияте хакында түбәнсетеп, янәсе институтта укыту йомшак куелган, студентларның белем һәм күнекмәләре түбән дәрәҗәдә, дигән фикерләр белән очрашкач, аның чынбарлыктагы уңай нәтиҗәләренә тукталасы килә. Егетләребезнең төрле конкурслар һәм симпозиумнар лауреатлары булуы, халыкара пленэрларда һәм форумнарда катнашулары, Сәнгать академиясенең диплом һәм рәхмәтләрен яулаулары турында горурланып сөйлибез. Әле менә 2017 елның июлендә генә филиалның берничә студенты сайлау аша үтеп, Кырымда уздырылган Бөтенроссия яшьләр белем форумы «Таврида»да катнаштылар, анда безнең филиалны тәмамлаган А. Санникова үз проектын гамәлгә кертү өчен 200 мең сумлык сертификат отты. Мөгаен безнең филиалга мәгълүмати пиар-кампанияләр, аның үзе, казанышлары, уңышлары һәм, әлбәттә инде, төрле дәрәҗәдәге (Рәссамнар берлеге кебек якындагы сәнгати тирәлектән, җирле хәкимият тарафыннан) ярдәм һәм яклау, институтның хәле белән тирәнтен кызыксыну җитми.

Институтның киң колачлы эшчәнлегенең логик нәтиҗәсен тагын бер мөһим вакыйга тәшкил итә, ул – *Рәссамнар берлеге каршында яшь рәссамнар бүлеге оештырылу* (анда филиалның 43 студенты керә). Менә алар бу уку йортының реаль казанышлары! Казан сәнгать мәктәбе традицияләрен дәвам итәргә сәләтле варислар – лаеклы алмаш әзерләү өчен күпме көч түгелгән, тырышлык, вакыт сарыф ителгән. Нәкъ

менә алар Республика сәнгать тормышының 1990 елларда барлыкка килгән бушлыгын тутыручы куәтле резервны тәшкил итәләр. Әмма бу яңа катламны якларга, аларга ярдәм итәргә. сәнгать киңлегенә юлны киң ачарга кирәк.

Гомумән алганда, илдә мәдәниятне һәм белем бирүне үстерү вазгыяте бик нык үзгәрде. Россиядә белем бирү, шулай ук Фәннәр академиясендә һәм Сәнгать академиясендә барган үзгәртеп корулар бик авыр кабул ителде, ул хакта күпсанлы фикер алышулар һәм дискуссияләр уздырылды, шуларның нәтиҗәләреннән чыгып бәяләгәндә, ул үзгәрешләрне яклаучыларга караганда, аңа каршылар күбрәктер мөгаен.

Институтның эшен дәвам иттерү мәсьәләсе 2014 елда күтәрелде, чөнки килешү нигезендә ул Федераль тәэмин ителүгә күчеп, Россия Сәнгать академиясе аша финансланырга тиеш иде. Әмма Академиянең үзендә үзгәртеп корулар башланды. Сәнгать уку йортларын аның составыннан чыгарырга карар кылынды. Нәҗитәдә филиал аккредитация үтмәде. Бу мәсьәлә 2014 елда матбугат битләрендә актив яктыртылды [Акчурина, 2014; Казанский филиал института…, 2014; Карабанова, Нигматуллин, 2014; Юхновская, Иванов, 2014]. Шулай итеп соңгы реформалар Казан филиалының үсешенә ярдәм итмәделәр, киресенчә, аның эшчәнлеген куркыныч астына куйдылар.

Бу хәл бик гади аңлатыла. Соңгы еллардагы яңалык кертүләрдән аермалы буларак, 120 ел элек Император академиясе үзендәге реформаны үзе уздыра, ул бу белем йортының кирәклеген тоеп, аны килеп туган кризистан коткару өчен эшли, шул ук вакытта провинциядә үз статусын һәм имиджын ныгыту буенча инициативаны үз кулына ала. Хәзер исә андый реформалар өстәгеләр тарафыннан уздырыла, шуңа күрә Академия эшчәнлеген киңәйтү файдасына түгел. киресенчә, аның йогынты сферасын оптимальләштерү төшенчәсенә төреп башкарыла, мондый үзгәртүләр безнең көннәрдә бюджеттан финанслауга бәйләп аңлатыла, һәм ул, оптимистик рухта яңгыраса да, фәкать бер нәтиҗәгә кайтып кала: кыскарту, киметү, кисү һ.б. Моннан аңлашылганча, Мәскәүдәге кураторларыбызда бүген Казан сәнгать югары уку йорты кайгысы түгел, алар үз проблемалары белән мәшгуль. Аның үсеше, барыннан да бигрәк, Казан өчен, Татарстан өчен кирәк.

Шулай итеп, башкала канаты астында яшәү Казанда сәнгать югары йорты төзелү этабында туктый. Җирле хакимиятнең яклавы, ярдәме нәрсәдән гыйбарәт соң? Ул бит әлегә кадәр булды. Ә хәзер, Татарстан хөкүмәте йөкләмәсе буенча, филиал чикләнгән күләмдә генә (хезмәт хакы һәм коммуналь түләүләр өчен генә) финанслана. Уку йортына студентлар кабул итү тукталды, ягъни соңгы елларда ул әкренләп ябылуга, һәр чыгарылыш саен үлемгә бара.

2017 елның сентябрендә башкала югары уку йорты агымдагы елның 5 октябреннән Казан филиалын ябу турында карар чыгар-

ды… Калган студентлар укуларын Мәскәүдә дәвам итәчәк, ә Казандагы филиал рәсми рәвештә ябылачак. Шулай итеп, Казандагы махсус сәнгать уку йорты үз тарихын шундый күңелсез вакыйга белән тәмамлый.

Филиалда белем бирү процессының беренче көннәреннән үк сәнгать тарихы укытучысы һәм башка махсус курслар алып баручы, музей практикасы кураторы булырак, миңа аның эшчәнлегенең тере шаһите булырга, билгеле бер дәрәҗәдә аның тарихының елъязмачысы вазифасын үтәргә, уку йортында уздырылган күргәзмәләр, башка чаралар турында күзәтүләр язарга туры килде. Шуңа күрә институтта килеп туган вазгыять турында аларны тирәнтен аңлап, ачыктан-ачык язарга алынуым табигый хәл, чөнки мин аларны турыдан-туры кичергән кеше, бу – закончалык.

2018 елда безнең филиал эшли башлауга 10 ел тулган булыр иде. Бу – Казанда югары академик сәнгать белеме бирү өлкәсендәге тарихның беренче тәҗрибәләре чоры, аны өзү-туктату һич тә уйланмаган гамәл, киләчәкне күрә белмәү нәтиҗәсе. Чөнки шундый зур көч, кыенлыклар белән төзелгән югары уку йорты эшчәнлеген акча җитмәүгә, керемле тармак булмауга бәйләп туктату – ул гамьсезлек нәтиҗәсе, үкенечле гамәл. Мәгълүм булганча, институтның бурычы – профессионаллар әзерләү, белем һәм күнекмәләр бирү, әгәр аның мөһимлеген, әһәмиятен аңлау булса, аны матди яктан тәэмин итү өчен мөмкинлек табылачак.

Әдәбият

Акчурина А. Потеряем ли мы филиал Суриковского института в Казани? // Вечерняя Казань. 2014. 29 октября. https://www.stihi.ru/2014/09/18/963.

Дары Императорской Академии художеств Казанской художественной школе: каталог выставки, посвященной 300-летию Санкт-Петербурга. ГМИИ РТ / составитель и автор вступительной статьи И.Ф. Лобашева. Казань: Казань, 2003. 48 с.

Журналы заседаний и отчет Собрания Императорской Академии художеств за 1895 год. СПб, 1896. С. 47–48.

Казанская художественная школа. 1895–1920-е: альбом-каталог в рамках проекта «Художественные сокровища Татарстана» в 7 томах – Из собрания ГМИИ РТ: 5 том / ввтор вступительных статей И.Ф. Лобашева. Казань: Заман, 2014. 128 с.

Казанский филиал института имени Сурикова получил 2,7 млн. рублей // http://old.sntat.ru/reportages/6249 – опубликовано 13/11/14.

Карабанова А., Нигматуллин А. Казанское детище Церетели и Шаймиева оказалось под угрозой закрытия // БИЗНЕС Online. https://www.business-gazeta.ru/article/118979 – опубликовано 13/11/14.

Ключевская Е.П. Казанская художественная школа. 1895–1917. СПб: Славия, 2009. 240 с.

Ключевская Е. П. Изящные искусства в Казанском университете. Казань: [Б. и.], 2008. 127 с.

Лобашева И.Ф. Открывая новую страницу летописи казанского художественного ВУЗа // Перспективы развития художественного образования в

России: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции (МГАХИ имени В.И.Сурикова в Казани, 7–9 апреля 2009). Казань: Слово, 2009. С. 67–73.

Лобашева И.Ф. Первые шаги высшей академической художественной школы в Казани (2008–2011) // Вторые Казанские искусствоведческие чтения: материалы международной научно-практической конференции. К 130-летию со дня рождения Н.И. Фешина. 2–3 ноября 2011 (ГМИИ РТ, Казань) / Мин-во культуры Республики Татарстан, ГМИИ РТ; редкол.: Р.М. Нургалеева, Д.Д. Хисамова, О.А. Хабриева. Казань: Центр инновационных технологий, 2014. С. 64–70.

Лобашева И.Ф. Первый выпуск филиала Московского государственного академического художественного института имени В.И.Сурикова в Казани: дипломники скульптурного факультета (2014) // Искусствоведение Татарстана. Вып. I. Теория, история, современная художественная практика, арт-рынок / автор-составитель Р.Р. Султанова. Казань, 2017, С. 146–152.

Машковцев Н. Г. Художественная жизнь Казани // Творчество. 1940. № 6. С. 15–21.

Образование и просвещение в губернской Казани: сб. ст. / ред. И.К. Загидуллин, Е.А. Вишленкова. Казань: Ин-т истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2008.

Юхновская О., Иванов О. Появится ли в Казани банк имени Фешина? // Казанский репортер. http://kazanreporter.ru/post/291 – опубликовано декабрь/2014.

Лобашёва Ирина Фаековна,
сәнгать фәннәре кандидаты,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият
һәм сәнгать институтының тасвирый һәм дикоратив-гамәли
сәнгать бүлеге фәнни хезмәткәре,
В.И. Суриков исемендәге Мәскәү дәүләт академик
сәнгать институты доценты,
Н.И. Фешин исемендәге Казан сәнгать училищесы
сәнгать тарихы укытучысы